

Nach der geographischen Definition – die veränderte Landschaft ist ein Resultat des Wirkens und der Interaktion der menschlichen Arbeit und der naturkundlichen Grundlage; die Landschaft stellt den Raum dar in dem sich visuell und materiell die Stufe der Entwicklung eines Gebietes äussert. Das ist unter anderem auch der Sinn der geographischen Forschungen und sie stellt eine wichtige Komponente in der humanistischen Bildung dar, ohne Rücksicht darauf, ob die Landschaft ursprünglich oder veredelt ist – sie hat ausserordentlichen

ästhetischen und originellen künstlerischen Wert sowie auch künstlerische Werke, die sie darstellen. Die Landschaft ist ein Spiegelbild der Geschichte, in welches sich im Laufe der Geschichte neben den alten Resten ständig die Zeichen der neuen gesellschaftlichen Vorkommnisse und der Entwicklung einprägen; das Verstehen der Landschaft ist ein wesentlicher Faktor auch für das Verständnis der geschichtlichen Funktionen eines Raumes und für die historische Geographie allgemein.

Mate MATAS, Zagreb

PROSTORNO-PLANERSKI ASPEKT STANJA I KVALITETE ČOVJEKOVE OKOLINE*

Prirodno-geografske osobitosti prostora i prostorne mogućnosti SR Hrvatske koje predstavljaju značajnu pretpostavku cjelokupnog gospodarskog razvoja, nameću kao nužnost obavezu da se s njima racionalno gospodari. Bitnu pretpostavku racionalnog gospodarenja prostorom i pravilne politike prostornog razvoja čine različiti prostorni planovi kao sastavni dio jedinstvenog sistema društvenog planiranja.

U članu 2. Zakona o prostornom planiranju i uređivanju prostora¹ navodi se: »Prostornim planiranjem usmjerava se razmještaj i osigurava usklađivanje svih funkcija u prostoru radi ostvarivanja ciljeva i interesa društveno-ekonomskog razvoja, ovisno o prostornim mogućnostima određenog područja. Prostornim planiranjem se štite, unapređuju i razvijaju vrijednosti čovjekove okoline«.

Prema navedenom Zakonu (član 4) SR Hrvatska utvrđuje i provodi politiku uređenja prostora usmjeravanja i usklađivanjem prostornog razvoja cjelokupnog područja Republike. Općine utvrđuju i provode politiku uređivanja svog područja, a radni ljudi i građani u mjesnim zajednicama i radnici organizacija udruženog rada u mjesnim zajednicama i radnici organizacija udruženog rada i drugih samoupravnih organizacija i zajednica s područja mjesne zajednice, odlučuju o uređivanju naselja radi ostvarivanja svojih zajedničkih interesa za život i rad u mjesnoj zajednici.

Zakonom o prostornom planiranju i uređivanju prostora uređuju se vrste i sadržaj prostornih planova i drugih prostorno-planskih dokumenata, postupak izrade i donošenja prostornih planova usklađen s postupkom izrade i donošenja dugoročnih i srednjoročnih planova razvoja, te funkcije i položaj organa i organizacija za prostorno planiranje. Osim toga, zakon u posebnoj glavi III uređuje zaštitu i unapređivanje čovjekove okoline u prostornom planiranju i uređivanju prostora.

Prostorni planovi su dugoročni, a provode se srednjoročnim planovima uređenja prostora.

Prostornim se planom područja društveno-političke zajednice, Republike i općine utvrđuju dugoročne osnove organiziranja i uređivanja prostora te zaštite i unapređivanja čovjekove okoline u skladu s ciljevima i zadacima koji se utvrde dugoročnim planom.

Generalnim urbanističkim planom utvrđuju se dugoročne osnove organiziranja i uređenja grada ili drugog naselja na temelju i u skladu s prostornim planom općine.

Provedbenim planom detaljno se određuju uvjeti i način uređenja prostora, a obavezno se donosi za dio grada ili naselja gradskog karaktera na kojem će se u sednjoročnom razdoblju urediti građevinsko zemljište radi izgradnje stambenih i drugih objekata; za naselja i dijelove naselja koji su utvrđeni kao kulturno dobro ili su pod posebnom zaštitom; za gradove i naselja gradskog karaktera koji se nalaze unutar parka prirode.

Za područja sa zajedničkim prirodnim, povijesno-kulturnim ili drugim obilježjima koja zahtijevaju poseban režim uređenja i korištenja izrađuju se prostorni planovi područja posebne namjene. U prostornom planu društveno-političke zajednice, generalnom urbanističkom planu i u prostornom planu područja posebne namjene obavezno se određuju i granice dopustivosti ugrožavanja čovjekove okoline na području zahvata plana, a svaka komponenta prostora mora biti provjerena sa stajališta zaštite čovjekove okoline.

U cilju zaštite i unapređivanja čovjekove okoline prostornim planom utvrđuju se osobito vrijedna područja (zaštićeni objekti i dijelovi prirode; spomenički kompleksi, povijesne sredine i urbanističke, odnosno ruralne cjeline; more, vode i njihove obale;

* Prilog predstavlja dio Izvještaja o kvaliteti okoline u SR Hrvatskoj rađenog u Republičkom komitetu za građevinarstvo, stambene i komunalne poslove i zaštitu čovjekove okoline.

¹ Zakon o prostornom planiranju i uređivanju prostora (»Narodne novine«, broj 54/80).

poljoprivredno zemljište; nalazišta ruda i šume i dr.) te ugroženi dijelovi čovjekove okoline. Za ugrožene dijelove čovjekove okoline prostornim planom se određuju i potrebne mjere zaštite.

Prostorni plan SR Hrvatske donio je Sabor SR Hrvatske 1974. godine. U cilju usklađivanja s potrebama društveno-ekonomskog razvoja Republike za razdoblje 1986–2000. godine, kao i radi rezervacije prostora za dugoročni razvoj do 2015. godine, pristupilo se izmjenama i dopunama Prostornog plana SR Hrvatske, čiji se nacrt nalazi u proceduri prihvaćanja pri izvršnom vijeću Sabora i Saboru SR Hrvatske.

Većina općina SR Hrvatske (104 ili 92% ukupnog broja) ispunilo je svoju zakonsku obavezu i donijelo prostorne planove općine. U 6 općina (Šibenik, Knin, Dugo Selo, Vrbovec, Glina i Zabok) prostorni je plan općine u fazi izrade a u 3 općine (Gračac, Donji Lapac i Vojnić) planovi nisu doneseni niti se radi na njihovoj izradi.²

Zakonsku obavezu izrade generalnih urbanističkih planova za gradove odnosno naselje gradskog karaktera i naselja u kojima se nalazi sjedište općine ispunilo je 86 naselja sjedišta općina. Za većinu ostalih naselja sjedišta općina (16) izrada generalnih urbanističkih planova je u toku a u manjem broju (11) generalni urbanistički plan nije u izradi. Prema evidenciji Republičkog zavoda za statistiku (popis 1981) u SR Hrvatskoj se 213 naselja smatra gradovima odnosno naseljima gradskog karaktera. Prema procjenama (točnih podataka nema) oko 70% takvih naselja je ispunilo zakonsku obavezu izrade generalnog urbanističkog plana.³

Zakonska obaveza donošenja generalnog urbanističkog plana za ova naselja predstavlja i nužnu osnovu za prostorni razvoj gradova i naselja gradskog karaktera baziranu na Zakonu o građevinskom zemljištu koji određuje da se zemljište u ovim naseljima u granicama određenim prostornim planom ili posebnom odlukom skupštine općine prenosi u društveno vlasništvo.

Donošenje prostornih planova je osnovna pretpostavka ali ne i garancija racionalnog gospodarenja prostorom i prostornim mogućnostima. Naime, nisu rijetki slučajevi potpunog izostanka realizacije prostornih planova, toka procesa prostoru mimo planom zacrtanih tokova, nedovoljno usaglašenih ili krivo ocijenjenih ciljeva prostornog razvoja, nepotpunih ulaznih podataka, te nedovoljno provjerenih ili krivih pretpostavki prostornog razvoja.

Nedostatak jedinstvenih pokazatelja prostornog razvoja, koji bi kao metodološka, statističko-dokumentacijska ili parametarska pomagala služili i u analizi prostornog razvoja tako i kod donošenja odluka, predstavlja veliki problem u prostorno-planerskoj praksi. Neujednačenost dokumentarne osnove izrade plana te iskazivanje različitih podataka onemogućavali su komparaciju pojedinih planova i ocjenu realnosti postavki, a poseban problem javlja se pri usklađivanju s planovima višeg reda ukoliko je redoslijed izrade bio obrnut. Tako se npr. generalnim planovima gradova iznad 10000 stanovnika u SR Hrvatskoj izrađenim u periodu 1974/84, udvostručuje postojeća izgrađena površina, što je nerearno s obzirom na mogući broj stanovnika na kraju planskog perioda.

U okviru projekta »Znanstvene osnove dugoročnog razvoja SR Hrvatske do 2000. godine«, izrađena je parcijalna studija »Prostor i čovjekova okolina u dugoročnom razvoju« u kojoj je predložena preliminarna lista osnovnih prostornih pokazatelja SR Hrvatske. Lista je napravljena po uzoru na propisanu listu minimuma obaveznih jedinstvenih pokazatelja za društveno planiranje, a kako je njihovo praćenje potrebno u okviru kompleksnog informatičkog sistema, predložen je jedinstveni logički model njihove prezentacije.

Nastavak ovog istraživanja kao i rad na normativima i kriterijima uvjet je unapređenja metodologije prostornog planiranja, kao i realizacije principa kontinuiranog planiranja, te omogućavanja praćenja promjena u prostoru, kako bi se kroz adekvatne spoznaje objektivnih činjenica planiralo realno i efikasno.

Prostornim planom SR Hrvatske iz 1974. i Nacrtom izmjena i dopuna Prostornog plana (1986) predviđen je policentrični razvoj s definiranim okosnicama, težištima i žarištima razvitka, a u cilju ravnomjernijeg korištenja svih potencijala republičkog teritorija. Praksu pokazuje da je navedeni koncept policentričnog razvoja bio i ostao deklarativna forma, s vrlo malom ili simboličnom primjenom.

Stvarni razvoj, gospodarski i demografski, u poslijeratnom razdoblju bio je više u znaku regionalnog monocentričnog nego policentričnog koncepta. Razvojem se ističe Zagreb kao vodeće republičko gradsko središte te Split, Rijeka i Osijek kao makroregionalna središta, i u manjoj mjeri desetak regionalnih središta. Nasuprot navedenih regionalnih i makroregionalnih središta gospodarske mogućnosti ostalog, uglavnom, ruralnog dijela republičkog teritorija ostale su neiskorištene.

Glavna obilježja gospodarskih tokova ruralnih prostora su stagnacija ili opadanje, te vrlo snažne emigracione struje. Kao razlozi navedenih tokova često se ističu visoki početni troškovi industrijskog razvoja, velika ulaganja u infrastrukturu te međusobna uvjetovanost industrijskog razvoja i urbanizacije. Općenito je naime, poznato, da urbanizacija koja proizlazi iz industrijalizacije zanemaruje poljoprivrednu ekonomiku i ruralne oblike naseljenosti. Osim toga širenjem stambenih i industrijskih zona oko vodećih gradskih središta nepovratno se zauzimaju zone oko vodećih gradskih središta nepovratno se zauzimaju velike površine poljoprivrednog zemljišta, a brojne prometnice i drugi infrastrukturni koridori parceliraju nekad jedinstvene obradive komplekse, čime im se umanjuje agrarnoproduktivna vrijednost.

Razvojni koncept temeljen prvenstveno na industriji i u manjem broju centara uz zanemarivanje primarnih i tercijarnih djelatnosti, kao mogućih nosilaca razvoja prate i odgovarajuće teškoće kao što su:

- izostanak razvojnih inicijativa baziranih na specifičnostima pojedinih regionalnih cjelina;
- konfliktni prostorni odnosi nastali izgradnjom industrijskih pogona i drugih zagađivača u vrijed-

2 Dokumentacija Republičkog komiteta za građevinarstvo, stambene i komunalne poslove i zaštitu čovjekove okoline.

3 Dokumentacija Republičkog komiteta za građevinarstvo, stambene i komunalne poslove i zaštitu čovjekove okoline.

nim područjima (poljoprivredne i šumske površine, vodocrpilišna područja, pejzažno vrijedni predjeli i sl.).

Proizlazi da je policentrični razvoj republičkog teritorija gospodarska i politička nužnost. To međutim ne znači da treba zaustaviti razvoj vodećih gradskih središta. Oni će i dalje biti važni pokretači društveno-ekonomskog razvoja i procesa urbanizacije u SR Hrvatskoj uz nužno usmjerenje više prema kvalitativnim nego kvantitativnim promjenama.

Neracionalan način gospodarenja prostorom često je posljedica nedovoljne valorizacije i ocjene komparativnih mogućnosti prostornog razvoja. Gledano iz današnje perspektive pogreške u provedbi regionalnog i općinskog prostorno-planskog koncepta mogu se ilustrirati s nekoliko karakterističnih primjera:

Monocentrični razvoj zagrebačke regije ogleda se u izrazitom razvojnom zaostajanju ostalog dijela regije. U prostornim odnosima ovaj se proces manifestira u zauzimanju velikih površina infrastrukturnim koridorima pri čijem je planiranju zanemarena potreba racionalnog korištenja prostora prigradskih općina, a dominantnu ulogu imala usmjerenost na ciljnu ili ishodišnu točku – Zagreb. Nadalje, granični prostori prigradskih općina i Zagreba zauzeti su neracionalnom stambenom izgradnjom doseljelog stanovništva radno orijentiranog na Zagreb čime su se oblikovale marginalne socijalne grupe niske kvalitete života i s teško provedivom homogenizacijom u odnosu na općinu stanovanja (Ivanjaka Reka).

Nedostatak svijesti o kvaliteti prostora kao resursa, jednoznačna privredna orijentacija, nedovoljna tercijarizacija, umanjila je perspektive razvoja gradova srednje veličine, a time i mogućnosti stvarnog policentričnog razvitka. Npr. snažna koncentracija industrijskih sadržaja Šibenika onemogućila je korištenje turističkih potencijala njegovog izuzetnog prirodnog položaja, dok npr. ista takva koncentracija dominantne industrije u Slavanskom Brodu ima negativne posljedice na prostorni razvoj grada i razvoj funkcija regionalnog centra.⁴

Tako se, na primjer, gledano iz današnje perspektive i prostornih odnosa može tvrditi da lokacija industrijske zone Žitnjak u Zagrebu nije najbolje rješenje posebno ako se uzme u obzir blizina vodocrpilišnog područja te nepovoljan smještaj u odnosu na okolna stambena područja a posebno stambenu zonu Novog Zagreba. Sličan primjer predstavlja i smještaj stambenog naselja u Sisku u središtu industrijske zone.

Lokacija industrijske zone u riječkom području također izaziva pitanja i dileme. Prednosti navedenog prostora za lokaciju industrijskih pogona su neosporne, ali taj isti prostor ima i značajne komparativne prednosti za razvoj turističke privrede koje su lokacijom industrijskih pogona, kao što su koksara, rafinerija nafte, termoelektrana i sl., bitno umanjene.

Smanjivanju turističke vrijednosti intenzivno je izložen i nekad turistički atraktivan prostor potkožjačkog i podmosorskog primorja (industrija cementa, željezara, aerodrom i sl.). Brzom industrijalizacijom i urabanizacijom navedenog područja uništeni su i veliki kompleksi vrlo kvalitetnog poljopri-

vrednog zemljišta (Splitsko i Kaštelansko polje). Promjene u splitskoj okolici (brza urbanizacija i industrijalizacija), a koje su potpuno u skladu s planskim dokumentima mogu poslužiti kao primjer promašaja prostornih i društvenih planova u odnosu na racionalnost korištenja prostora i prostornih mogućnosti, tim prije što je relativno bliza Zagora pružala, a pruža i danas, mogućnosti lociranja pojedinih privrednih grana (tekstilna industrija, prerada pojedinih privrednih grana (tekstilna industrija, prerada plastičnih masa i neke grane prehrambene industrije i sl.) i objekata infrastrukture (aerodrom i sl.), a da se pri tome ne uništava poljoprivredno zemljište i turističke prednosti koje pruža promorska zona.

Na kvalitetu čovjekove okoline i kvalitetu življenja odnosno racionanost gospodarenja prostorom, veliku ulogu imaju generalni urbanistički planovi i različiti provedbeni planovi. Raspored i međusobna povezanost pojedinih stambenih, gospodarskih i drugih zona unutar pojedinih naselja te sam izgled naselja ili njegovih dijelova kao i izgled stambenih proizvodnih objekata, ima velik utjecaj na način života, zabave, zadovoljavanja kulturnih, rekreativnih i drugih potreba stanovnika određenog naselja. Tako se na primjer u stručnoj literaturi za Novi Zagreb često navodi kako je zagrebački dormitorij (spavaonica), bez nužnih potrebnih (kulturnih, poslovnih, proizvodnih, uslužnih, ugostiteljskih, trgovačkih) sadržaja, koji bitno utječu na kvalitetu življenja te raspoloženje stanara tog dijela grada.

Generalni urbanistički planovi shvaćeni pri izradi isuviše tehnicistički zanemarivali su često kvalitativne elemente, baveći se kvantitativnim. Tako su se komponente društvenog razvoja, posebno potencijali grada kao prostora oslobađanja inicijativa, premalo reflektirale na planska rješenja, a o sociološkim i psihološkim aspektima života u budućem prostoru nije se mislilo.

U društveno-političkim zajednicama koje nemaju ili su kasno pristupile izradi odgovarajućih prostornih planova raširena je pojava i ponašanja, kojima se raznim oblicima napada i ugrožava prostor, kao dobro od općeg interesa. Sličnih pojava ima i u općinama za čiji su prostor doneseni odgovarajući planovi, ali se planske odredbe te propisi iz oblasti prostornog planiranja, uređenja prostora i korištenja građevinskog zemljišta, ne provode na zadovoljavajući način. U primorskim općinama čest je slučaj nepoštivanja zakonske odredbe o obavezi izrade provedbenih planova za gradnju u zaštitnom obalnom pojasu. Provođenje ove odredbe zaobilazi se tako da se građevinska područja naselja stalnog i povremenog stanovanja izuzimaju iz zaštitnog obalnog pojasa. Ovim postupkom demantira se osnovni smisao odredbe Zakona o prostornom planiranju i uređivanju prostora o potrebi utvrđivanja zaštitnog obalnog pojasa.

Propusti u domeni utvrđivanja i provođenja politike uređenja prostora dovode do brojnih negativnih posljedica među kojima se po intenzitetu po-

⁴ Vizualno zagađivanje okoline, Studija metodološkog pristupa, Urbanistički institut SR Hrvatske, Radni materijali, 1987. god.

sebno ističe bespravna izgradnja na privatnom i uzurpiranom zemljištu.

Bespravna izgradnja u SR Hrvatskoj u poslijeratnom periodu u kojem je došlo do naglog privrednog i kulturnog razvoja, te brze urbanizacije i deagrarizacije je vrlo intenzivna. Prema procjeni u SR Hrvatskoj ima oko 50000 bespravno izgrađenih objekata. Kod bespravne izgradnje koja predstavlja izraziti primjer devijantnog ponašanja u stambenoj izgradnji i opasnost za prostor i njegovu kvalitetu treba po uzrocima i posljedicama razlikovati bespravnu izgradnju objekata za stalno stanovanje i bespravnu izgradnju kuća za odmor.

Bespravna izgradnja objekata za stalno stanovanje je uglavnom vezana za rubne zone većih gradskih središta. U gradskim naseljima posebno u središtima bivših zajednica općina, u poslijeratnom periodu dolazi do prevelike (često i bez posebne društvene opravdanosti) koncentracije raznolikih proizvodnih, uslužnih, zdravstvenih i drugih funkcija, koje su veoma privlačan faktor za stanovništvo iz bližih ili udaljenijih ruralnih zona republičkog i vanrepubličkog teritorija. Tempo izgradnje stanova za novopridošlo stanovništvo bio je i ostao sporiji od tempa porasta broja stanovnika, što je prisiljavalo dio stanovništva da svoje stambene probleme rješavaju nezakonito gradeći divlje, bespravne stambene objekte narubovima gradova. Prema nekim podacima u Zagrebu je samo u proteklom desetljeću registrirano oko 20000 bespravno podignutih objekata (novogradnje, prigradnje, adaptacije i sl.).

Bespravna izgradnja je najintenzivnija na rubovima grada u blizini industrijskih zona, gdje je zemljište za gradnju (zbog blizine industrije i njih negativnih utjecaja na okolinu) najjeftinije i za graditelja bespravnog objekta (najčešće radnika s nižim primanjima), najpristupačnije.

Tako je, na primjer, uz industrijsku zonu Žitnjak u Zagreb nastalo cijelo naselje bespravno izgrađenih stambenih objekata - Kozari Bok. Bespravna i neplanska izgradnja nameće stanovništvu ovog naselja brojne probleme, među kojima se ističu opskrba, priključivost na komunalnu infrastrukturnu mrežu, loša kvaliteta zraka, vode i sl. Istodobno, njihovi bespravno izgrađeni objekti odnosno naselja, u cjelini predstavlja prepreku normalnih tokova širenja industrijske zone ili pojedinih pogona. Slična je situacija i u drugim većim gradovima i industrijskim središtima u SR Hrvatskoj (Split, Rijeka i dr.).

Bespravnom izgradnjom stambenih objekata često su zahvaćeni i prostori uz prometnice, čime se umanjuje njihova propusna moć. Osim prostora uz prometnice i uz industrijske zone, bespravno izgrađenim objektima su zahvaćeni i prostori predviđeni za usmjerenu društvenu izgradnju odnosno poljoprivredno zemljište, što stvara poteškoće planskom razvoju gradova odnosno smanjenje poljoprivrednih površina i prinosa.

Među faktorima ugrožavanja prostora i prostornih mogućnosti značajan mjesto pripada i bespravnoj izgradnji kuća za odmor (vikendica). Izgradnja kuća za odmor (bespravnih, kao i onih u skladu sa zakonom) u SR Hrvatskoj (kao i drugim našim socijalističkim republikama) jest posebno intenzivna u posljednjih dvadesetak godina.

Značajan uvjet njihove izgradnje je porast društvenog standarda, skraćeni radni tjedan odnosno povećani fond slobodnog vremena, što je omogućilo znatnom broju građana naše zajednice, da u većoj mjeri udovolje svojim interesima povremenog boravka na moru, uz rijeke, jezera, u šumskim i drugim turističko-rekreativno privlačnim dijelovima republičkog prostora. Izgradnjom kuća za odmor u navedenim zonama uništeni su znatni kompleksi poljoprivrednog zemljišta, ugrožena izvorišta pitkih voda, te obale mora, rijeke i jezera. Negativne posljedice bespravne izgradnje kuća na odmor na stanje i kvalitetu okoline, dolaze još više do izražaja ako se uzme u obzir da su one vremenski malo iskorištene, te da je u njihovu gradnju uložena golem dio nacionalnog dohotka, koji je mogao biti iskorišten na drugi i produktivniji način.

Osim toga, većina kuća za odmor odnosno vikend naselja nemaju na odgovarajući način riješeno pitanje komunalne infrastrukture, zbog čega se npr. kruti otpad najčešće deponira po susjednim šumskim i poljoprivrednim površinama, a otpadne sanitarne vode odvođe u septičke jame ili otvorene kanale, rijeke ili more.

Poseban oblik ugrožavanja prostora predstavlja izmjena pejzažnih osobina odnosno krajolika prostora, koja nastaje kao posljedica bespravne i nekontrolirane gradnje, ali isto tako i kao posljedica loših planova i planskih smjernica u kojim se ne respektiraju prirodno-geografske osobitosti prostora te tradicionalni oblici izgradnje.

Neadekvatnim korištenjem prostora, neracionalnom eksploatacijom prirodnih dobara, te intenzivnom urbanizacijom često dolazi do narušavanja estetskih vrijednosti okoline, što uzrokuje višestruke štete kako po kvalitetu života stanovništva gubitkom ambijentalnih vrijednosti životnog prostora, tako i do onemogućavanja korištenja prirodnih atraktivnosti za razvoj turističke privrede.

Prostorno planiranje, ukoliko je shvaćeno suviše tehnicistički i lišeno estetskog pristupa kompoziciji urbanog pejzaža, ne može pripomoći očuvanju i unapređenju kvalitete okoline.

Stoga je uz tradicionalne metode zaštite spomeničkih, urbanih i ruralnih cjelina u prostornim planovima, zaštitu prirode, sanaciju zagađivača vode, zraka, tla i vegetacije, zaštitu od buke i zračenja, potrebno sintetički sagledati sve ambijentalne, prirodne i stvorene vrijednosti promatranog prostora i planom pružiti kreativni doprinos njihovog osmišljavanja, očuvanja i unapređenja.

Primjenom nove tehnologije građenja s istovrsnim materijalima i oblicima te nepotpunih i neadekvatnih urbanističko-tehničkih uvjeta i uvjeta arhitektonskog oblikovanja koji nisu prilagođeni specifičnim prirodnim osobitostima prostora i kulturnom naslijeđu, brojna naselja (gradska i seoska) izgubila su svoje izvorne pejzažne osobitosti i vrijednosti.

Razne aktivnosti čovjeka u prostoru imaju odgovarajući utjecaj na izgled krajolika. U tom pogledu se posebno ističe turistička privreda, kojoj su uz razne druge pretpostavke (povoljna klima, raznovrsnost spomenika kulture, efikasna infrastruktura i sl.) pejzažne osobitosti značajan faktor razvo-

ja i privlačnija turistička klijentela. Međutim, zbog pomanjkanja svijesti i znanja o fizionomsko-estetskim i bioekološkim vrijednostima prirode, često turističke organizacije svojim akcijama i ponašanjima napadaju i degradiraju jednu od osnovnih pretpostavki razvoja. Kako drukčije tumačiti gradnju velikih, stilom i građevnim materijalima prostoru neprilagođenih hotela, stvaranje i gradnju umjetnih betonskih platoa kao površina za plažu, neprikladna hortikulturna rješenja i sl. Posebnu opasnost za pejzažne vrijednosti primorskog i turističkog najprivlačnijeg prostora predstavljaju brojni požari, a koji su često posljedica nepažnje masovne turističke klijentele i njihovih domaćina. Karakterističan oblik pejzažne degradacije nerazvijenih ili slabije razvijenih ruralnih područja je zapuštanje i napuštanje naslijeđenog građevinskog fonda naselja. Ovaj je proces vrlo izrazit na otocima, a posebno konfliktan u područjima koja podliježu građevinskoj ekspanziji usmjerenom na novu izgradnju, a ne na obnovu postojećih, nerijetko i etnološki vrijednih, objekata. Očigledno je pomanjkanje adekvatnih stimulativnih mjera sa svrhom revitalizacije povijesnih naselja.

Pejzažne vrijednosti pojedinih prostora umanjuju i kopovi (naročito površinski) različitih sirovina, kao što su kamenolomi, kopovi lapora, šljunčare, rudnici boksita i drugih sirovina). Navedeni se negativni utjecaji sigurno ne mogu u potpunosti izbjeći, jer su za gospodarski razvoj neophodne različite sirovine i njihovi kopovi, međutim, racionalnim pristupom oni bi se mogli znatno smanjiti. U prilog tome govore i primjeri nekad pejzažno problematičnih šljunčara (Jarun, Bundeč, Čiče) koje sanacijom i uređenjem mogu pridonijeti oplemenjivanju kvalitete svoje okoline. Saniranjem napuštenih kamenoloma na padinama Medvednice, Mosora, Kozjaka i drugih planina širom Republike, nestalo bi otvorenih rana u pejzažu tih prostora. Racionalnim pristupom i ostalim aktivnostima (hidroenergetskih zahvata, gradnja dalekovoda, prometnica, objekata infrastrukture, sječe šuma i sl.), moguće je umanjiti negativne efekte na izgled krajolika.

Zemljišna politika kao skup mjera i instrumenata pomoću kojih se regulira pribavljanje zemljišta za određene potrebe, kontrola i korištenje zemljišta, raspolaganje zemljištem i razni mehanizmi usmjerenja razvoja u korištenju zemljišta ima također izuzetnu ulogu u racionalnom korištenju zemljišta.

Osnovne pretpostavke pravilne zemljišne politike u SR Hrvatskoj u proteklom periodu nisu se u potpunosti ostvarile. Naime, zbog različitih razloga i interesa došlo je do nekontrolirane transformacije ve-

likih površina kvalitetnog poljoprivrednog zemljišta u građevinsko zemljište na kojem su izgrađeni različiti stambeni, gospodarski i infrastrukturni objekti.

U tabeli 1. prikazane su promjene pojedinih kategorija zemljišta u SR Hrvatskoj od 1971-1981. Smanjivanje poljoprivrednog zemljišta za 2,5 postotna poena te povećanje površina pod naseljima za 4,4 postotna poena u direktnoj je vezi sa zemljišnom politikom vođenom u proteklom razdoblju. Površine građevinskog zemljišta i naselja u 1981. godini u SR Hrvatskoj su iznosile 3 316 km² ili u prosjeku 720 m² po stanovniku, što je znatno više od prosjeka u većini evropskih zemalja. Prema nekim istraživanjima⁵ prosječno korištenje prostora za stanovanje, puteve, zelene površine, javne službe, industriju i trgovinske službe po osobi iznosi 270 m². Visok postotni udio (5,9) i brz porast površina pod naseljima i građevinskim zemljištem u SR Hrvatskoj je vjerojatno posljedica nepotrebnog širenja građevinskih područja. Zbog pomanjkanja preciznih prostorno-planerskih kriterija kod pojedinih naselja su građevna područja proširena mimo potreba postojećeg ali planom predviđenog porasta broja stanovnika.

Osim toga zbog različitih izvora podataka te razlika u definiranju pojedinih kategorija podaci o površinama pod naseljima i građevinskim zemljištem vjerojatno nisu najprecizniji i najpodesniji za uspoređivanje. Međutim, i pored toga je uočljivo da se sa zemljištem neracionano gospodari što nameće nužne promjene u primjeni zemljišne politike a u cilju očuvanja vrijednosti prostora.

Dubrovnik prije Londona⁶

Problematiku prostornog uređenja i zaštite čovjekove okoline među prvima u svijetu regulirao je naš Dubrovnik svojim statutom. To je 34 godine ranije nego što je kraj Eduard I izdao zabranu upotrebe ugljena. Statutom su kodificirane brojne odredbe o odvodu kišnice, izgradnji javne kanalizacije i septičkih jama, zabrani izbacivanja otpadaka u otvorene kanale, o onemogućavanju stihijske divlje izgradnje, da bi ih kasnije dopunio odedbama o javnoj čistoći (1436), protivpožarnoj zaštiti i dr. Istaknimo da se, za razliku od odredbi koje se najčešće navode u stranim izvorima, odredbe o zaštiti okoline u Dubrovniku manje od-

⁵ URBAN LAND POLICIES AND LAND - USE CONTROL MEASURES: VOLUME III, WESTERN EUROPE P 61)

⁶ Informativni pregled 4/1978, Savjet za čovjekovu sredinu i prostorno uređenje Saveznog izvršnog vijeća i izvršnih vijeća republika i pokrajina, Beograd 1978.

Tabela 1. Vrste (kategorije) zemljišta u SR Hrvatskoj u 1971. i 1981. po namjeni (u postocima)

Godina	Poljopr. zemlj.	Šumsko zemlj.	Vode	Površ. pod naseljima	Prometne površine	Neplodno i ostalo
1971	58,9	33,8	1,5	1,5	2,0	2,3
1981	56,4	35,8	1,1	5,9	0,4	0,4

Izvor: Za 1971. godinu Pregled stanja čovjekove sredine i prostornog uređenja, Knjiga II, Beograd 1978, a za 1981. Prostor i čovjekova okolina u dugoročnom razvoju SR Hrvatske do 2000. godine, Knjiga 27, Zagreb 1984.

nose na zaštitu od zagađivanja, jer težište imaju natakvoj izgradnji okoline da u njoj do zagađivanja ne dođe (što je nesumnjivo jedina efikasna i dugoročna koncepcija zaštite tj. koncepcija uređenja okoline). I ne samo to. Dubrovnik ostaje (i u svjetskim razmjerima) rijedak primjer harmoničnog stvaranja prirode i čovjeka – kroz suučestvovanje umjesto suprotstavljanja.

U statutu je između ostalog zapisano

IV. O kanalizaciji

Neka svaki dio kuće ima udjela u kanalizaciji i to toliko koliko općinska kanalizacija prolazi uz dio kuće prema općinskoj podjeli. Nitko ne smije praviti vrata nasuprot vrata drugog ni prozor nasuprot prozoru drugoga niti prozor nad kanalizacijom drugoga niti kuhinju nad svojom kanalizacijom.

V. O zatvorenim balkonima i kuhinjama

Svaka kuća smije praviti na svojoj polovini neba zatvoren balkon i u njemu kuhinju ali tako da se s njega ne proljeva voda na ulicu.

VI. O spratovima

Nitko ne smije praviti kat iznad krova kuće drugoga.

Popis izvora:

1. Prostorni plan SR Hrvatske – Završni izvještaj, Zagreb, 1974. godine
2. Nacrt rostornog plana SR Hrvatske, Zagreb 1985.
3. Pregled stanja čovjekove okoline i prostornog uređenja knjiga II, Beograd 1978. godine
4. Prostor i čovjekova okolina u dugoročnom razvoju SR Hrvatske do 2.000 godine knjiga 27, Zagreb 1984.
5. Zakon o prostornom planiranju i uređivanju prostora Narodne novine br. 54/80
6. Dokumentacija Republičkog komiteta za građevinarstvo, stambene i komunalne poslove i zaštitu čovjekove okoline
7. Informacioni pregled 4/1978. Savjet za čovjekovu sredinu i prostorno uređenje Saveznog izvršnog vijeća i Izvršnih vijeća republika i pokrajina, Beograd 1978. godine

Zusammenfassung

DIE RAUMLÄNE ALS ASPECT DEN QUALITÄT DES UMWELTSCHUTZ

Mate Matas

Raumpläne sind eine wichtige Voraussetzung, aber doch keine Garantie für die wirtschaftliche Nutzung des Raumes und der Raummöglichkeiten sowie für die richtige Beziehung zur Umweltschutz.

Die Analyse des Raumplans der SR Kroatien aus dem Jahre 1974 und der Revision desselben Raumplans aus 1985. sowie die Analysen von Raumplänen der Gemeinden, städtebaulichen Leitplänen, Durchführungsplänen und anderen Planungsdokumenten, die für das Gebiet der SR Kroatien gebracht wurden, haben gezeigt, dass statt einer angemeldeten polyzentrischen Entwicklung zu einer regional-monozentrischen Entwicklungsvariante gekommen ist. Eine stärkere Entwicklung ist charakteristisch für Gebiete in der Nähe von makroregionalen Hauptzentren, bzw. in der Nähe von Gemeindezentren.

Wegen der falschen Planung oder wegen der Abweichungen von den Entwicklungsplänen in Gebieten mit einer oft unnötig vergrößerten Konzentration der Industriebetriebe (untere denen es viele Umweltverschmutzer gibt), kommt es zur Verminderung der Luft- und Wasserqualität, während Flora, Fauna, Erdboden und die Lebensqualität überhaupt gefährdet sind.

In anderen Gebieten, wo die Entwicklungsmöglichkeiten nicht gut valorisiert sind, kommt es zum Aussterben der Ansiedlungen, Verlust der charakteristischen Landschaftseigenschaften, zu gestörter Altersstruktur u.ä.

Eine qualitativ gut durchgeführte Planung und die größe Disziplin bei der Anwendung der angenommenen Pläne wäre ein grosser Beitrag zu erfolgreicher Umweltschutz sowie für das ganze Gebiet der SR Kroatien als auch für einzelne Gemeinden und Städte.